

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

13124

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

כבוד ועונג שבת (שיעור 5)

מצוות הבדלה

יחידה מספר 31

נצטוו ישראל להבחין ולהבדיל בין השבת הקדושה לבין ימות החול ולציין זאת בשעת המעבר מהשבת אל ימות החול. בשיעור זה נברר את שורשי מצווה זו.

א. מקור ורמת חיוב מצוות הבדלה

השיטות הסוברות שחיוב הבדלה מן התורה

בשיעורים הקודמים עסקנו בדרשת חז"ל –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קו עמוד א

זכור את יום השבת לקדשו - זוכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מנין - תלמוד לומר זכור את יום השבת

בדרשה זו מחקר חיוב הקידוש בכניסת השבת. בסוף שיעור 29 עסקנו בשאלה אם יש חובה מדאורייתא לקדש גם ביום. ההבדלה כלל לא נזכרת.

אך מסתבר שלחלק מהראשונים הייתה גירסה שונה מעט בגמרא –

רמב"ם הלכות שבת פרק כט הלכה א

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר 'זכור את יום השבת לקדשו', כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה

מלשון הרמב"ם נשמע שחיוב ההבדלה הוא השלמה לחיוב הקידוש. על ידי הקידוש וההבדלה נוצרת מסגרת סביב השבת – קידוש בכניסה, הבדלה ביציאה. כך אנו מקבלים את פני השבת, ומלווים אותה בצאתה.

כאמור, מלשון הרמב"ם משמע שלמד את שני החיובים מהפסוק 'זכור את יום השבת לקדשו'. בספר המצוות מביא הרמב"ם דרשה שכזו –

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קנה

והמצוה הקנייה היא שצונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו, נזכור בס גודל היום הזה ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו. והוא אמרו יתעלה 'זכור את יום השבת לקדשו', כלומר, זכרהו זכר קדושה והגדלה. וזו היא מצות קדוש. ולשון מכילתא זכור את יום השבת לקדשו קדשהו בברכה. ובביאור אמרו (פסחים קו א) זכרהו על היין. ואמרו גם כן קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו. כלומר ההבדלה שהיא גם כן חלק מזכירת שבת מתוקנת ומצווה

וכן המפרש על מסכת נזיר (שאת דבריו כבר למדנו בשיעור 29) הביא את המדרש באופן זה –

רש"י מסכת נזיר דף ד עמוד א

והרי מושבע ועומד עליו מהר סיני הוא - דכתיב זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין אין לי אלא בכניסתו ביציאתו מנין ת"ל כו'

הנצי"ב מעיד שמצא גירסה שכזו בספר שאילתות לרב אחאי גאון –

העמק שאלה שאילתא קסו אות א

בכתב יד איתא "אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? ת"ל את יום. והכי הוי הנוסחא בספרו של רבינו לפני רי"ט הזקן בספר המכריע סימן ע"א¹ שהביא נוסחא בריש מסכת נזיר, (ו"ז"ל) ... דכתיב זכור את יום השבת, זכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? ת"ל את יום, וזו הגירסא מצאתי כתובה גם בשאילתות דרב אחאי גאון, עכ"ל

הסמ"ג הביא מקור אחר מן התורה למצוות הבדלה –

¹ את דברי ספר המכריע סימן ע"א ראינו בשיעור 28, וכן את הראיה שהביא ממסכת נזיר. בגרסה שלפנינו ההבדלה לא מוזכרת בלימוד מהפסוק, אלא רק יחד עם הקידוש בסוגיה במסכת נזיר

ספר מצוות גדול עשין סימן כט

שני מקראות יש: בדברות הראשונות – 'זכור', ובדברות אחרונות – 'וזכרת', להטעינו שתי זכירות – אחת בתפלה, ואחת על הכוס, בין בכניסתו בין ביציאתו. ואני אומר כי שתי הזכירות, אחת בכניסתו היא זכור, ואחת ביציאתו היא וזכרת, שנכתב בפרשת שמור שאומר במדרש שנאמר על יציאת שבת

כוונת הסמ"ג היא זאת –

בספר דברים, כאשר משה רבנו חזר על עשרת הדברות, מצוות השבת מנוסחת כך –

דברים פרק ה פסוקים י"ב-ט"ו

(יב) שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ פֶּאֶשֶׁר צֶנֶךְ ה' אֱלֹהֶיךָ :

(יג) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעִשִּׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ :

(יד) וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל בְּהֵמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כָּמוֹךָ :

(טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה עַל פֶּן צֶנֶךְ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת :

בשונה מעשרת הדברות המפורטות בספר שמות פרק כ', הפותחות בציווי "זכור", מצוות השבת כאן פותחת במילה "שמור". ההזכרה נמצאת בסוף הפרשה, "זכרת כי עבד היית".

מדרשים רבים עסקו בהבחנה בין "זכור" ו"שמור". בשיעורים הקודמים למדנו את המדרש הבא –

מדרש תנאים לדברים פרק ה פסוק יב

זכורי – עד שלא יכנס, להוסיף עליו מן החול בתחלתו, 'שמור' – משיכנס להוסיף עליו מן החול ביציאתו

המדרש מבאר שהציווי הוא להוסיף על השבת, וכך לשמור על גבולותיה. בכדי לעשות זאת, יש להוסיף על השבת בכניסתו וביציאתו. בכניסתו נלמד מהמילה "זכור", ביציאתו מהמילה – "שמור". לפי קריאה זו, הציווי בספר שמות עוסק בתוספת לפני כניסת השבת, ובספר דברים – בתוספת אחרי צאתה.

נראה שהסמ"ג הבין שהבחנה זו, העוסקת בתוספת שבת, משפיעה גם על מצוות ה"זכור" המחכרות. "זכור" שבפרשיית שמות, העוסקת בכניסת שבת, מתייחסת לקידוש שמקדשים בכניסת השבת, "זכרת" שבספר דברים מתייחס להבדלה שבסופה.

❖ הרחבות – קריאה חלופית במדרש

מקור שלישי שהביאו הראשונים –

תלמוד בבלי מסכת שבועות דף יח עמוד ב

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המבדיל על היין במוצאי שבתות - הויין לו בניס זכרים, דכתיב: להבדיל בין הקדש ובין החול, וכתוב התם: להבדיל בין הטמא ובין הטהור, וסמך ליה: אשה כי תזריע

רבי יוחנן אומר שהתורה הסמיכה את הפסוק "ולהבדיל בין הקודש ובין החול" (ויקרא י י) לפרשת "כי תזריע" ללמדנו שיש סגולה במצוות הבדלה. מדבריו עולה שמצוות הבדלה נלמדת מפסוק זה.

המ"מ העיר על הרמב"ם שלא מצא את הדרשה הלומדת מ"זכור" חיוב מצוות הבדלה, אך קיבל את שיטתו שהבדלה היא חיוב מדאורייתא –

מגיד משנה הלכות שבת פרק כט הלכה א

אף על גב דבגמרא פ' ערבי פסחים (דף ק"ו) אין שם אלא זכרהו על היין בכניסתו אין לי אלא בלילה וכו', מ"מ ילפינן ליה מדכתיב ולהבדיל כמ"ש פרק ידיעות הטומאה (שבועות י"ח):

ניתן לסכם שלושה מקורות מרכזיים למקור מן התורה למצוות הבדלה –

רמב"ם, שאילתות – "זכור" – בכניסתו וביציאתו. לפי שיטה זו, הקידוש וההבדלה הם שני חלקים של אותה מצווה ממש.

סמ"ג – "זכור" – מצוות קידוש. "זכרת" – מצוות הבדלה. לפי שיטה זו, הקידוש וההבדלה הן שתי מצוות נפרדות שציוותה התורה לזכור ולקדש את השבת.

מ"מ – "ולהבדיל בין הקודש ובין החול". לפי שיטתו מצוות הבדלה היא מצווה נפרדת לחלוטין שאינה קשורה למצוות קידוש.

(רמב"ם – שני חלקים של אותו הדבר. סמ"ג – שני דברים קשורים, אך לא נלמדים מאותו מקור ממש. מ"מ – אין קשר). נפקא מינה נחמדה ומעניינת לעצם היות הבדלה מצווה מדאורייתא עולה מדברי הריטב"א. הגמרא במסכת ביצה (דף ד' ע"ב) מספרת שרב אסי, שהיה בגלות, היה אומר הבדלה לחומרה במוצאי יום טוב ראשון. הקשה הריטב"א – זו אינה חומרה בדיני הבדלה, כי אם קולא בדיני ברכה לבטלה!

חינוכי הריטב"א מסכת ביצה דף ד עמוד ב

משום ספיקא היכי מחית נפשיה לומר הבדלה, ובספק ברכה שאינה צריכה, שיש בה משום לא תשא! ותירץ כי באמצע התפלה היה מבדיל והיה חותם בברכת יום טוב. ואי נמי... דאיסור ברכה לבטלה דרבנן היא... וחיוב הבדלה מדאורייתא בין קדש לחול, וכיון שכן שפיר איכא לברוכי על הספק דכל ברכות של תורה אם הוא ספק, יכול לברך על ספק

בתירוץ הראשון כתב הריטב"א שהיה מבדיל בתפילה, כך שלא הייתה ברכה לבטלה. בתירוץ השני כתב שברכת הבדלה אינה כרוב הברכות. בדרך כלל, ספק ברכות להקל, ולא מברכים מספק. אך ברכות שחיובן מן התורה, מברכים גם מספק. מכך עולה שהחוב בברכת ההבדלה הוא מדאורייתא (שימו לב שהתירוץ הראשון אינו חולק על כך שהבדלה היא חובה מדאורייתא!).

נפקא מינה אפשרית – הזכרת יציאת מצרים

יתכן וניתן להצביע על נפקא מינה מסויימת בין השיטות – בגמרא נאמר –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קיז עמוד ב

אמר רב אחא בר יעקב: צריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. כתיב הכא למען תזכר את יום וכתוב התם זכור את יום השבת לקדשו

האם צריך להזכיר את יציאת מצרים בהבדלה?

מנחת חינוך מצוה לא

לכאורה כיון דילפינן מג"ש דצריך הזכרת יציאת מצרים, אם כן, להסוברים דגם הבדלה דאורייתא, דהוי בכלל זכירה, למה לא תיקנו להזכיר יציאת מצרים?

כמובן שקושיית המנחת חינוך קשה רק על השיטות הלומדות את חיוב הבדלה מלשון זכירה. לפי השיטות הלומדות את מצוות הבדלה מ"ולהבדיל", אין קושיה, כפי שהמנחת חינוך הבהיר 'דהוי בכלל זכירה'.

בשש"כ הביא בשם הגרש"ז –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשמט) פרק נח הערה יח

שמעתי מהגרש"ז אויערבך דנראה לו דכיוון שאם נאמר הבדלה היא מדאורייתא, הרי זה נלמד מקרא ד"זכור את יום השבת לקדשו". וכיוון דכן, נראה שגם ה"מ נתכוון דסגי במה שמזכירים פעם אחת בקידוש של תחילת השבת.

מכיוון שלפי הרמב"ם "זכור את יום השבת לקדשו" היא מצווה אחת, החיוב ליצור מסגרת לכניסת השבת ויציאתה, דינו שאנו מזכירים את יציאת מצרים רק באחת הפעמים.

עולה כך –

לפי השיטה הסוברת שהלימוד הוא מהפסוק "ולהבדיל בין הקודש ובין החול", אין מקור לכך שצריך להזכיר יציאת מצרים בהבדלה.

לפי השיטה הסוברת שהלימוד הוא מאותו פסוק, "זכור את יום השבת לקדשו", ממנו למדו את חובת הקידוש וההבדלה, מדובר במצווה אחת היוצרת מסגרת כוללת, ולפיכך מקיימים את הזכרת יציאת מצרים בקידוש, ולכן אין חובה להזכירה שנית בהבדלה.

לפי השיטות הלומדות את חובת ההבדלה מהפסוק "זכרת", אמנם מצווה זו קשורה למצוות קידוש, אך בכל זאת היא נדרשת מפסוק נפרד, ובכך היא נפרדת. לפי שיטה זו אין לנו תירוץ מדוע לא מזכירים את יציאת מצרים בהבדלה?²

השיטות הסוברות שהבדלה מדרבנן

בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

יש מפרשים שאין חיוב הבדלה אלא מדברי סופרים

ב. נפקא מינה בין השיטות – חיוב נשים במצוות הבדלה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

אמר רב אדא בר אהבה: נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה. - אמאי? מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! - אמר אביי: מדרבנן. - אמר ליה רבא: והא דבר תורה קאמר! ועוד, כל מצות עשה נחייבינהו מדרבנן! - אלא אמר רבא: אמר קרא זכור ושמור - כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה - איתנהו בזכירה

² יש להעיר שהפסוק ממנו לומדים את חובת ההבדלה הוא "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים". על פניו קשה שבעתיים. לא מדובר כאן בגזירה שווה, כמו במצוות קידוש, אלא הפסוק עצמו אומר במפורש לזכור את עבודת מצרים!

ברם לפי חלק מהפרשנים, הפסוק מורה מפורשות להיפך. הדגש בפסוק הוא שמצוות השבת שבפסוק זה פונה לצורך שגם לעבד ושפחה תהיה מנוחה. התורה מצווה שנזכור שגם אנחנו היינו עבדים כמותם. הדגש אינו על יציאת מצרים, אלא על זכירת העבדות. יתכן שמסיבה זו אין זה נכון להזכיר את יציאת מצרים, כאשר הדגש הוא לזכור את עבודת מצרים.

גמרא זו היא המקור לכך שנשים חייבות במצוות קידוש מדאורייתא. אמנם קידוש היא מצוות עשה שהזמן גרמא, ונשים פטורות ממצוות אלו, אך מכיוון שהן חייבות להישמר מאיסורי שבת, גם אם האיסור תלוי בזמן, מכיוון שזכירת השבת הוקשה לשמירתה, הן חייבות בקידוש.

האם נשים חייבות בהבדלה?

לפי השיטות הסוברות שחיוב הבדלה גם נלמד מ"זכור", דרשה זו תקפה גם למצוות הבדלה, ולפיכך גם נשים חייבות.

לכאורה גם לפי השיטה הסבורה שהבדלה נלמדת מ"זכרת", פסוק זה הוא המשך ישיר של מצוות "שמור", ולכן גם לפי שיטה זו מסתבר שנשים חייבות בהבדלה מדאורייתא כשם שחייבות ב"שמור".

לפי השיטות האחרות יש מקום להתלבט.

מצד אחד, אין דרשה מפורשת הקושרת בין חיוב הבדלה לבין החיוב ב"שמור". ממילא, אם הבדלה היא מצוות עשה שהזמן גרמא שאינה מחוברת ל"שמור", או מצוות עשה שהזמן גרמא מדרבנן שאינה מחוברת ל"שמור", נשים יהיו פטורות מהבדלה, כשאר מצוות עשה שהזמן גרמן.

מצד שני, יתכן ומשמעות ההיקש היא שלא ניתן לקיים את השבת באופן חלקי. אין משמעות לשמירת השבת אם לא מקיימים גם את הצדדים האחרים שבה. ממילא כל מצווה בשבת מחייבת את הנשים, והנשים יהיו חייבות בהבדלה. ניתן להרחיב את ההבנה הזאת גם לפי השיטה הנוקטת שמצוות הבדלה היא מדרבנן. כל תקנה שחז"ל תיקנו על קיום מצוות השבת כראוי מחוברת גם לאופן של קיום "זכור" ו"שמור", וממילא הנשים חייבות אף בהן.

בשאלות אלו נחלקו הראשונים.

בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

הנשים חייבות בקידוש היום מן התורה אף על פי שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא וטעם הדבר דכתיב זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה ונשים הואיל וחייבות בשמירה חייבות בזכירה. הבדלה אף היא בכלל קדוש וגדולי המחברים מנאוה מצוות עשה עם הקדוש ובכלל זכירה ולדעת זה הבדלה מן התורה כקדוש ונשים חייבות בה כקדוש. ויש מפרשים שאין חיוב הבדלה אלא מדברי סופרים אף לאנשים ומ"מ נשים חייבות בה מדברי סופרים כאנשים שתקנת חכמים בהבדלה כמצוות התורה בקידוש

המאירי נוקט כאפשרות השניה – תקנת חז"ל בהבדלה נכנסת למסגרת מצוות "זכור" של השבת, והנשים חייבות בה כשם שחייבות במצוות קידוש. אך היו מבעלי התוספות שחלקו על כך –

אורחות חיים חלק א הלכות הבדלה אות יח

כתב הר"ש ז"ל נשים אין מבדילות לעצמן, דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת, אלא רבנן אסמכוה אקרא

כלומר, אין היקש בין הבדלה לבין "שמור", וממילא אין מקור לכך שהנשים חייבות בהבדלה. למעשה הפוסקים נחלקו –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצו סעיף ח

נשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות בקידוש, ויש מי שחולק הגה: ע"כ לא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים. השולחן ערוך מביא מחלוקת אם הנשים חייבות בהבדלה, והרמ"א כותב שלאור המחלוקת לא יבדילו לעצמן. לכאורה דברי הרמ"א כאן סותרים את דבריו במקום אחר –

רמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפט סעיף ו

המנהג שהנשים מזכרות על מלת עשה שהזמן גרמא

הרמ"א פוסק כאן שלנשים מותר לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא, למרות שאינן מחייבות בהן. אם כך, מדוע בהלכות הבדלה כתב הרמ"א שהנשים לא תברכנה לעצמן?

❖ **הרחבות – מחלוקת הראשונים אם נשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן**

לאור קושיה זו, הב"ח חלק על דברי הרמ"א –

ב"ח אורח חיים סוף סימן רצו

ושארי ליה מאריה! למה לא יבדילו לעצמן? דבין שהנשים חייבות מן התורה, ובין שהן אינן חייבות מדבר תורה אלא מדברי סופרים, ואפילו אינן חייבות כלל אפילו מדברי סופרים, למה לא יבדילו להוציא את עצמן מה שהן חייבות מדבר תורה או מדברי סופרים? ואפילו אינן חייבות כלל, מכניסות עצמם בחיוב, כמו בשופר ולולב, וכי היכי דמזמנות לעצמן, הכי נמי מבדילות לעצמן במכל שכן!! אלא הדבר ברור ד"אינן מבדילות לעצמן" פירושו – אינן צריכות להבדיל לעצמן, דחיובא דרבנן אינו אלא באנשים ולא בנשים. ומיהו המנהג הוא דאפילו כשהן לעצמן חייבין בהבדלה ושומעין הבדלה מפי אנשים, ומכל מקום, אם האשה יכולה להבדיל בעצמה – מבדלת בעצמה, ואפילו יש שם אנשים שיכולה לשמוע מפייהם, אפילו הכי רשאה ושלטאה להבדיל לעצמה

הב"ח ביאר שראשוני אשכנז לא התכוונו שלאשה אסור להבדיל, אלא שאינה חייבת. כשם שיכולה לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא, כך יכולה לברך את ברכת ההבדלה.

הט"ז חלק על הב"ח (חותנו), והצדיק את דברי הרמ"א –

ט"ז אורח חיים סימן רצו ס"ק ז

אף באנשים אינו אלא דרבנן ע"כ הנשים לא יברכו ע"ז ול"ד ללולב ושופר דמברכות כמ"ש רמ"א ס"י תקפ"ט שהמנהג שהנשים מברכות על מ"ע שהזמן גרמא כו' שאני התם דהחיוב אצל אנשים הוא דאורייתא משא"כ כאן יש תרת"י לפטור שהוא מדרבנן אפילו באנשים והוא מצות עשה שהזמן גרמא

המג"א ביאר את דברי הרמ"א באופן עקרוני יותר –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצו סעיף ח

אפשר דדעת רמ"א: במצוה שיש בה עשיה – רשאי לעשות ולברך, אבל בדבר שאין בה אלא הברכה, כגון כאן, אין רשאות

עלינו לשים לב שיש הבדל מהותי בין ברכת מצוות שופר ולולב, לבין ברכת ההבדלה. ברכת השופר והלולב מלווה את המצווה. המצווה היא תקיעת השופר או נטילת הלולב, והברכה מלווה את המצווה הזאת. האישה אינה מצווה לקיים את המצוות הללו, אך אם היא מקיימת אותן, היא יכולה לברך על המצווה. אך ברכת הבדלה היא עצמה המצווה. במצב זה, אין זה נכון לומר שתברך על המצווה שבלאו הכי היא מקיימת, שהרי הברכה היא המצווה עצמה! לכן, אומר המג"א, אישה יכולה לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא, אך לא יכולה לברך את הברכה שהיא עצמה מעשה המצווה שהזמן גרמא.

אך למעשה המג"א מצדד כדברי הב"ח –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצו סעיף ח

והעיקר כדברי ב"ח

וכך פסק הגר"ז מלאדי –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן רצו

הנשים עצמן יכולות להבדיל לעצמן אף אם הם פטורות, כמו שהן יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא שמקיימות, שאינה ברכה לבטלה ... ומכל מקום אין לאיש לצאת ידי חובתו בשמיעת הבדלה מאשה כדי לחוש לסברא הראשונה

והרב עובדיה –

שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן כג אות טו

מסקנא דדינא שהעיקר להלכה דנשים חייבות בהבדלה

הש"כ פחות החלטי בהכרעה זו, אך למעשה העדיף שאישה תבדיל לעצמה מהאפשרות שאיש שיצא ידי חובתו יבדיל עבורה –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשמט) פרק נח סעיף טו

לכתחילה לא תבדיל האישה לעצמה, אלא תשמע הבדלה מן האיש המבדיל. עם זאת, אם היא מתפללת תפילת ערבית, עליה לומר "אתה חוננתנו" בברכת הדעת ... וכן אם רצונה לעשות מלאכה לפני שתשמע הבדלה או לפני שהבדילה בתפילה, תאמר "ברוך המבדיל בין קודש לחול".

סעיף טז

אישה שאין לה מי שיוציאה ידי חובת הבדלה, תבדיל לעצמה ותשתה מן היין, כדי לא לבטל מצוות הבדלה

סעיף יז

איש אשר כבר הבדיל לעצמו ... מחלוקת הפוסקים אם מותר לו להבדיל בשביל האישה. לכן, אם אין שם איש שלא הבדיל עדיין – מוטב שתבדיל היא לעצמה.

❖ **הרחבות – האם אישה המבדילה לעצמה תברך ברכת "מאורי האש"?**

לסיכום:

חלקו הראשונים אם מצוות הבדלה היא חובה דאורייתא או דרבנן. אף בין הסוברים שמצוות הבדלה מדאורייתא, הובאו שלושה מקורות שונים לכך –

תוספות הרא"ש, המאירי ועוד – הבדלה היא מצוות מדרבנן.

רמב"ם, שאילתות – "זכור" – בכניסתו וביציאתו. לפי שיטה זו, הקידוש וההבדלה הם שני חלקים של אותה מצווה ממש.

סמ"ג – "זכור" – מצוות קידוש. "הכרת" – מצוות הבדלה. לפי שיטה זו, הקידוש וההבדלה הן שתי מצוות נפרדות שציוותה התורה לזכור ולקדש את השבת.

מ"מ – "ולהבדיל בין הקודש ובין החול". לפי שיטתו מצוות הבדלה היא מצווה נפרדת לחלוטין שאינה קשורה למצוות קידוש.

(רמב"ם – שני חלקים של אותו הדבר. סמ"ג – שני דברים קשורים, אך לא נלמדים מאותו מקור ממש. מ"מ – אין קשר).

הצענו שתי נפקא מינות מרכזיות בין השיטות הללו –

1. מדוע לא מזכירים את יציאת מצרים בהבדלה?

בהרחבות לשיעור 29 עסקנו בשאלה כיצד יוצאים ידי חובת קידוש בתפילת ליל שבת אם לא הזכיר את יציאת מצרים. חלק מהתירושים שם תקפים אף לדיון כאן. אך אנו מתמקדים בשאלה עצמה. לשיטות הסבורות שחובת הבדלה היא מדרבנן, אין מקור לחיוב הזכרת יציאת מצרים בהבדלה. גם לשיטות הסבורות שמקור חיוב הבדלה הוא "ולהבדיל" אין מקור לחיוב הזכרת יציאת מצרים בהבדלה, כפי שכתב המנחת חינוך (מצווה לא).

הגרש"ז יישב לפי שיטת הרמב"ם שקידוש והבדלה נלמדים שניהם מאותה חובת "זכור את יום השבת לקדשו". מכיוון שכך, הקידוש וההבדלה הם מצווה אחת, ודיינו בהזכרת יציאת מצרים באחד מהם. על כן המזכיר יציאת מצרים בקידוש לא צריך להזכירה שנית בהבדלה.

לפי השיטות הלומדות את חובת ההבדלה מהפסוק "זכרת", אמנם מצווה זו קשורה למצוות קידוש, אך בכל זאת היא נדרשת מפסוק נפרד, ובכך היא נפרדת. לפי שיטה זו אין לנו תירוץ מדוע לא מזכירים את יציאת מצרים בהבדלה.³

2. האם נשים חייבות בהבדלה?

בשיעור 29 למדנו שנשים חייבות בקידוש, מתוך שהוקש "זכור" ל"שמור". לכאורה לפי השיטות הלומדות את מצוות הבדלה מ"זכור", נשים חייבות בהבדלה.

לכאורה גם לפי השיטה הסבורה שהבדלה נלמדת מ"זכרת", פסוק זה הוא המשך ישיר של מצוות "שמור", ולכן גם לפי שיטה זו מסתבר שנשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות ב"שמור". לפי השיטות האחרות יש מקום להתלבט.

מצד אחד, אין דרשה מפורשת הקושרת בין חיוב הבדלה לבין החיוב ב"שמור", וכך פסק האורחות חיים בשם הר"ש. מצד שני, יתכן ומשמעות ההיקש הוא שלא ניתן לקיים את השבת באופן חלקי. אין משמעות לשמירת השבת אם לא מקיימים את הצדדים האחרים שבו, וכך כתב המאירי.

השו"ע הביא את חיוב הנשים בהבדלה כ"סתם", והוסיף "ויש מי שחולק". הרמ"א כתב שלאור החולקים נשים לא יבדילו לעצמן. אך דברי הרמ"א מפתיעים לאור פסיקתו הכללית המתירה לנשים לברך אף על מצוות שאינן מצוות בהן!

הב"ח העיר על סתירה זו, והכריע שכוונת ראשוני אשכנז היא שנשים לא חייבות בהבדלה, אך ודאי שיכולות לברך בעצמן, כשם שיכולות לברך על לולב וסוכה.

הט"ז כתב שנשים יכולות לברך רק על מצוות עשה שהזמן גרמן מדאורייתא, והבדלה היא מדרבנן בלבד, על כן אישה לא יכולה לברך עליה.

המג"א כתב שנשים יכולות לברך את הברכות המלוות את המצוות, אך לא את הברכות שהן עצמן המצוות. ברם למסקנה המג"א פסק כב"ח, שנשים יכולות להבדיל לעצמן. וכן פסקו הגר"ז מלאדי והרב עובדיה. השש"כ כתב שלכתחילה עדיף שלא תבדיל, אך בעת הצורך פסק שיכולה.

ג. ההבדלה בתפילה ועל הכוס

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד א

אמר ליה רב שמן בר אבא לרבי יוחנן מכדי אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות, נחזי היכן תקון. - אמר ליה: בתפילה קבעוה בתפלה, העשירו - קבעוה על הכוס, הענו - חזרו וקבעוה בתפלה, והם אמרו: המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס... תני רב אחא אריכא קמיה דרב חיננא: המבדיל בתפלה משובח יותר ממי שיבדיל על הכוס, ואם הבדיל בזו ובזו - ינוחו לו ברכות על ראשו

מדברי הגמרא עולים שני דברים –

א. ההבדלה שינתה את פניה מספר פעמים. בתקופות מסוימות חז"ל תיקנו שהיא תעשה על הכוס,

ובתקופות אחרות בתפילה בלבד (גם לפי השיטות שמצוות הבדלה היא מדאורייתא, הקב"ה נתן

לחז"ל את הכוח להגדיר כיצד לקיים את המצווה בפועל).

ב. למעשה, יש להבדיל גם בתפילה וגם על הכוס.

משמע מהדברים שמעיקר הדין ניתן להבדיל על הכוס או בתפילה, אך המבדיל בשניהם – ינוחו ברכות על ראשו.

³ וראו לעיל בהערה 2 הצענו יישוב מחשבתי לכך.

מכיוון שכך, מי שלא הבדיל בתפילה לא צריך לחזור על תפילתו, אלא יבדיל על הכוס –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד א

טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים ושאלה בברכת השנים - מחזירין אותו, והבדלה בחונן הדעת - אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס! - לא תימא מפני שיכול לאומרה על הכוס אלא אימא מפני שאומרה על הכוס ... בעא מיניה רב חסדא מרב ששת: טעה בזו ובזו מהו? - אמר ליה: טעה בזו ובזו - חוזר לראש

בחלק הראשון הגמרא הדגישה שהסיבה שמי שלא הזכיר הבדלה בחונן הדעת צריך לחזור היא מפני שבהמשך יבדיל על הכוס. מתוך כך אמר רב ששת לרב חסדא שאם לא הבדיל על הכוס – יחזור ויבדיל בתפילה.

אך יש לברר באיזו טעות מדובר. לכאורה אם טעה ועדיין לא הבדיל על הכוס, שיבדיל על הכוס כעת! הראשונים הציעו מספר הסברים –

בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף לג עמוד א

טעה בזו ובזו – שהתפלל, ושכח, ונזכר, וסמך על של כוס, ונמצא שאין לו כוס. וענין השאלה – מי אמרין הואיל ואין לו כוס – חוזר ומתפלל, או דלמא – הואיל ואידחי, על סמך הכוס ונמצא שאין לו, אדחי. ומסיק ליה דחוזר לראש, ר"ל – שחוזר ומתפלל

המאירי מסביר כך – ודאי שהשוכח לומר הבדלה בתפילה, ואין לו כוס להבדיל עליה, צריך לחזור ולהתפלל. שאלת רב חסדא הייתה על מי שכח, ונזכר באמצע התפילה, ולא השלים (בהמשך נעבור על אפשרויות ההשלמה) על סמך החשיבה שיש לו כוס. מכיוון שהתפלל במודעות שיש לו כוס, כבר לא חזר על תפילתו. המסקנה היא שכן.

רא"ש מסכת ברכות פרק ה סימן יד

בעא מיניה רב חסדא מרב ששת: טעה בזו ובזו מהו? כגון שאכל קודם שהבדיל, אף על גב דאמרין בפסחים (דף קה) טעם – מבדיל, מכל מקום באיסור אכל. אמר ליה: חוזר לראש

דברי הרא"ש מבוססים על ההלכה –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצט סעיף א

אסור לאכול שום דבר, או אפילו לשתות יין או שאר משקין חוץ ממים, משתחשך עד שיבדיל

סעיף ה

טעה ואכל קודם שהבדיל יכול להבדיל אח"כ.

כלומר, משהגיעה שעת ההבדלה, אסור לאכול לפני הבדלה (אלא אם כן התחיל בסעודתו קודם לכן). אמנם אם אכל לפני הבדלה עקרונית חזר ומבדיל, אך מכיוון שהייתה לו הזדמנות להבדיל בתפילה ולא עשה כך, ולאחר מכן אכל לפני ההבדלה על הכוס – מחייבים אותו לחזור ולהבדיל בתפילה, ולכן חזר ומתפלל. הרשב"א כותב שניתן לטעות בטעויות נוספות דומות –

יחזושי הרשב"א מסכת ברכות דף לג עמוד א

טעה בזו ובזו, פירוש כגון שלא הבדיל בתפלה ואכל או עשה מלאכה קודם שהבדיל על הכוס דכיון שטעה אפילו בכוס והוא צריך לחזור ולשלם הרי הוא חוזר לכסדרן

לפי הרשב"א גם אם עשה מלאכה לפני הבדלה עליו לחזור על תפילתו ולהבדיל בה.

❖ **הרחבות – ביאורים נוספים לנאמר בגמרא "טעה בזו ובזו"**

השולחן ערוך פסק כדברי המאירי והרא"ש –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רצד סעיף א

אומרים הבדלה בחונן הדעת, ואם טעה ולא הבדיל – משלים תפלתו ואינו חוזר, מפני שצריך להבדיל על הכוס. ואם טעם קודם שהבדיל על הכוס צריך לחזור ולהבדיל בתפלה

סעיף ב

טעה ולא הבדיל בתפלה, ואין לו כוס בליה, וסובר שאף למחר לא יהיה לו, צריך לחזור ולהתפלל.

❖ **הרחבות – מדוע מאפשרים לו להמתין רק למחר, והרי ניתן להבדיל עד יום שלישי?**

לדעת רע"א אין מחלוקת בין הרא"ש והרשב"א, ולאור זאת תיקן את הגרסה בשו"ע –

רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן רצד

ואם טעם קודם שהבדיל או עשה מלאכה. כן הוא בחי' רשב"א

וכן באליה רבה –

אליה רבה סימן רצד ס"ק ה

שטעם וכו'. או עשה מלאכה קודם שהבדיל (חידושי רשב"א), מיהו אם אמר "המבדיל" אין צריך לחזור

שימו לב להערת האליה רבה – ברכת "ברוך המבדיל בין קודש לחול" מתירה עשיית מלאכה, ולכן ודאי שאם בירך ברכה זו לפני עשיית המלאכה, לא יחזור על התפילה. הביאור הלכה (סימן רצ"ד סעיף א ד"ה *ואם) כתב שאין לחשוש לדברי הרשב"א, וכן השש"כ (מהדורה תשל"ט פרק נ"ט סעיף ז). מהו החילוק בין עשיית מלאכה לפני הבדלה לבין אכילה או שתייה לפני?

על סמך דברי הגרי"ז (הלכות שבת פרק כ"ט הלכה ה') נראה לבאר שאיסור מלאכה לפני הבדלה הוא דין בהלכות שבת. איסור אכילה לפני הבדלה הוא דין בהלכות הבדלה. לכן רק האוכל לפני הבדלה נחשב שטעה בהבדלה. מי שעשה מלאכה לפני שהבדיל טעה בהלכות שבת, לא בהבדלה, ולכן לא הוטל עליו הקנס.

אפשרויות החזרה והשלמת ההבדלה שבתפילה

כאמור, השוכח להבדיל בתפילה לא צריך להשלים את תפילתו, אלא יבדיל על היין. אך אם אין לו אפשרות להבדיל על היין, עליו לחזור על התפילה. במצב זה, עדיף להשלים את ההבדלה תוך כדי התפילה. לא נפרט כאן את היסודות דיני תפילה המאפשרים להשלים את ההבדלה בשלבים שונים בתפילה. נסכם את הדין הזה בעזרת סיכומו של השש"כ –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשמט) פרק נח סעיף יא

- שכח להבדיל בתפילה ואין לו במה להבדיל בלילה, והוא יודע שגם למחרת לא יהיה לו במה להבדיל, דינו כדלהלן:
- אם נזכר ששכח להבדיל אחרי שהזכיר את שם ה' שבחתימת ברכת הדעת, יסיים "למדני חקיד", ויאמר "אתה חוננתנו", ויסיים ברכת "חונן הדעת".
 - אם כבר סיים את הברכה, ונזכר קודם שהתחיל ברכת התשובה – יאמר שם "אתה חוננתנו" בלי סיום הברכה, וימשיך בברכת התשובה.
 - נזכר לפני שהגיע לברכת "שומע תפילה" – יאמרנה בברכה זו אחרי "אל תשיבנו".
 - נזכר אחרי שהזכיר את שם ה' של ברכת "שומע תפילה", יסיים "למדני חקיד".
 - נזכר אחרי שסיים את ברכת "שומע תפילה" קודם שיאמר "רצה" – יאמר שם "אתה חוננתנו" בלי סיום הברכה, וימשיך בברכה העבודה.
 - נזכר אחרי שהתחיל לומר "רצה" – יחזור לברכת הדעת.
 - נזכר רק אחרי שאמר "יהיו לרצון" שבגמר התפילה – הרי זה כעוקר רגליו, וחוזר לראש התפילה.

**רבנות –
סימן רצ"ד-רצ"ט**

סיכום**מקור ורמת חיוב ההבדלה**

חלקו הראשונים אם מצוות הבדלה היא חובה דאורייתא או דרבנן. אף בין הסוברים שמצוות הבדלה מדאורייתא, הוזכרו שלושה מקורות שונים לכך – תוספות הרא"ש, המאירי ועוד – הבדלה היא מצוות מדרבנן. רמב"ם, שאילתות – "זכור" – בכניסתו וביציאתו. לפי שיטה זו, הקידוש וההבדלה הם שני חלקים של אותה מצווה ממש. סמ"ג – "זכור" – מצוות קידוש. "וזכרת" – מצוות הבדלה. לפי שיטה זו, הקידוש וההבדלה הן שתי מצוות נפרדות שציוותה התורה לזכור ולקדש את השבת. מ"מ – "ולהבדיל בין הקודש ובין החול". לפי שיטתו מצוות הבדלה היא מצווה נפרדת לחלוטין שאינה קשורה למצוות קידוש. (רמב"ם – שני חלקים של אותו הדבר. סמ"ג – שני דברים קשורים, אך לא נלמדים מאותו מקור ממש. מ"מ – אין קשר).

הצענו שתי נפקא מינות מרכזיות בין השיטות הללו –

1. מדוע לא מזכירים את יציאת מצרים בהבדלה?

בהרחבות לשיעור 29 עסקנו בשאלה כיצד יוצאים ידי חובת קידוש בתפילת ליל שבת אם לא הזכיר את יציאת מצרים. חלק מהתירוצים שם תקפים אף לדיון כאן. אך אנו מתמקדים בשאלה עצמה. לשיטות הסוברות שחובת הבדלה היא מדרבנן, אין מקור לחיוב הזכרת יציאת מצרים בהבדלה.

גם לשיטות הסוברות שמקור חיוב הבדלה הוא "ולהבדיל" אין מקור לחיוב הזכרת יציאת מצרים בהבדלה, כפי שכתב המנחת חינוך (מצווה לא).

הגרש"ז יישב לפי שיטת הרמב"ם שקידוש והבדלה נלמדים שניהם מאותה חובת "זכור את יום השבת לקדשו". מכיוון שכך, הקידוש וההבדלה הם מצווה אחת, ודיינו בהזכרת יציאת מצרים באחד מהם. על כן המזכיר יציאת מצרים בקידוש לא צריך להזכירה שנית בהבדלה.

לפי השיטות הלומדות את חובת ההבדלה מהפסוק "וזכרת", אמנם מצווה זו קשורה למצוות קידוש, אך בכל זאת היא נדרשת מפסוק נפרד, ובכך היא נפרדת. לפי שיטה זו אין לנו תירוץ מדוע לא מזכירים את יציאת מצרים בהבדלה⁴.

2. האם נשים חייבות בהבדלה?

בשיעור 29 למדנו שנשים חייבות בקידוש, מתוך שהוקש "זכור" ל"שמור". לכאורה לפי השיטות הלומדות את מצוות הבדלה מ"זכור", נשים חייבות בהבדלה.

לכאורה גם לפי השיטה הסבורה שהבדלה נלמדת מ"וזכרת", פסוק זה הוא המשך ישיר של מצוות "שמור", ולכן גם לפי שיטה זו מסתבר שנשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות ב"שמור".

לפי השיטות האחרות יש מקום להתלבט.

מצד אחד, אין דרשה מפורשת הקושרת בין חיוב הבדלה לבין החיוב ב"שמור", וכך פסק האורחות חיים בשם הר"ש. מצד שני, יתכן ומשמעות ההיקש הוא שלא ניתן לקיים את השבת באופן חלקי. אין משמעות לשמירת השבת אם לא מקיימים את הצדדים האחרים שבו, וכך כתב המאירי.

השו"ע הביא את הדעה שנשים חייבות בהבדלה כ"סתם", והוסיף "ויש מי שחולק". הרמ"א כתב שלאור דעת החולקים, נשים לא יבדילו לעצמן. אך דברי הרמ"א מפתיעים לאור פסיקתו הכללית המתירה לנשים לברך אף על מצוות שאינן מצוות בהן! הב"ח העיר על סתירה לכאורה זו, והכריע שכונת ראשוני אשכנז היא שנשים לא חייבות בהבדלה, אך ודאי שיכולות לברך בעצמן, כשם שיכולות לברך על לולב וסוכה.

הט"ז כתב שנשים יכולות לברך רק על מצוות עשה שהזמן גרמן מדאורייתא, והבדלה היא חיוב מדרבנן בלבד, על כן אישה לא יכולה לברך עליה.

המג"א כתב שנשים יכולות לברך את הברכות המלוות את המצוות, אך לא את הברכות שהן עצמן המצוות.

ברם למסקנה המג"א פסק כב"ח, שנשים יכולות להבדיל לעצמן. וכן פסקו הגר"ז מלאדי והרב עובדיה.

השש"כ כתב שעדיף שלכתחילה עדיף שלא תבדיל, אך בעת הצורך פסק שיכולה.

ההבדלה בתפילה ועל הכוס

מהגמרא (ברכות דף לג ע"א) עולה שחכמים עיצבו את חובת ההבדלה באופנים שונים, לפי מה שהתאים לעם ישראל. פעמים שחייבו להבדיל על כוס, ופעמים שחייבו להבדיל בתפילה בלבד. למעשה, התקנה הסופית הייתה להבדיל פעמיים – בתפילה, ועל הכוס.

לאור זאת נאמר בברייתא שאם שכח ולא הבדיל בתפילה, לא חוזר, מפני שיבדיל בהמשך על הכוס. מתוך כך עולה שאם אין באפשרותו להבדיל על הכוס בהמשך, יחזור על תפילתו. באופן דומה רב ששת הורה לרב חסדא שמי שטעה בשניהם – יחזור על התפילה.

אך מה משמעות ה'טעות בשניהם'? בשאלה זו רבו השיטות בראשונים. ראינו את חלקן -

מאירי – נזכר באמצע התפילה ששכח להבדיל, ולא השלים את ההבדלה בתפילה על סמך החשיבה שיש לו כוס. אף על פי שהתפלל במודעות שיש לו כוס – חוזר על תפילתו.

רא"ש – מדובר על מי שאכל לפני הבדלה. אמנם אם אכל לפני הבדלה עקרונית חוזר ומבדיל, אך מכיוון שהייתה לו הזדמנות להבדיל בתפילה ולא עשה כך, ולאחר מכן אכל לפני ההבדלה על הכוס – מחייבים אותו לחזור ולהבדיל בתפילה, ולכן חוזר ומתפלל.

רשב"א – והוא הדין למי שעשה מלאכה לפני הבדלה.

למעשה השו"ע פסק כדברי המאירי והרא"ש, ולא הזכיר את שיטת הרשב"א. רע"א כתב על כך שיש שם טעות, ויש להוסיף שגם מי שעשה מלאכה לפני הבדלה יתפלל שנית. אך הביאור הלכה הכריע נגד הרשב"א. מהו החילוק בין אכילה לפני הבדלה לבין עשיית מלאכה לפנייה?

על סמך דברי הגר"ז (הלכות שבת פרק כ"ט הלכה ה') נראה לבאר שאיסור מלאכה לפני הבדלה הוא דין בהלכות שבת. איסור אכילה לפני הבדלה הוא דין בהלכות הבדלה. לכן רק האוכל לפני הבדלה נחשב שטעה בהלכות הבדלה. מי שעשה מלאכה לפני שהבדיל טעה בהלכות שבת, לא בהבדלה, לכן לא הוטל עליו הקנס.

⁴ וראו לעיל בהערה 2 הצענו יישוב מחשבתי לכך.

בדברי המאירי הוזכרה האפשרות להשלים את ההבדלה תוך כדי תפילה, במידה ואין לו יין להבדלה באותו ערב או למחרת. בכדי להבין את השיטות השונות כראוי, עלינו להיכנס לתוך דיני תפילה, ולא נעשה זאת במסגרת השיעור הנוכחי. רק נסכם את סיכומו של הש"כ לאפשרויות ההשלמה בתפילה עצמה –

1. אם נזכר באמצע חתימת ברכת הדעת, ישלים את הברכה במילים "למדני חוקיך" ויחזור על הברכה.
2. מיד לאחר הברכה, לפני תחילת הברכה הבאה, יכול לומר את ההבדלה בלי ברכה.
3. בברכת "שומע תפילה" אחרי המילים "אל תשיבנו" (וכן אם התחיל לחתום את ברכת שומע תפילה, כמו שנאמר על ברכת "חונן הדעת").
4. מיד לאחר ברכת "שומע תפילה".
5. אחרי שהתחיל לומר "רצה" – יחזור לברכת "חונן הדעת".

בשיעור זה ביררנו את שורש מצוות ההבדלה. בשיעור הבא נלמד את ההלכות המתייחסות לאביזרים המלווים את ההבדלה.